

Antropologija globalizacije (V)

Kruženje smisla

Iz knjige francuskog etnologa i političkog antropologa, koja je u biblioteci XX vek objavljena prošle godine u prevodu Ane A. Jovanović, *Dani* u nekoliko brojeva objavljuju dijelove III poglavlja, koje se bavi političkim aspektima globalizacije

Piše: **Mark Abeles**

Osim toga, pod prividnim jedinstvom i formalizmom hijerarhija nazire se svet fleksibilnijih odnosa, usredsređenih na davanje i primanje informacija - što je ključni resurs u ovoj vrsti organizacija. Pri takvom stanju stvari, u igru ulaze afiniteti zasnovani na nacionalnoj pripadnosti, ali i na političkom ili verskom opredeljenju. Antropologov posao sastoji se u tome da ispod hijerarhijskog ustrojstva rasvetljava te mreže afiniteta, jer postojeći sistem ostavlja dovoljno neodređenih područja koja omogućavaju ova neformalna povezivanja i tokove. Iako su pozicije naizgled jasne, čim se malo zagrebe ispod površinske etiketacije pojavljuju se napukline. U instituciji je uvek prisutna moć kao sposobnost delovanja na aktivnost drugih lica. Kada je o Evropskoj komisiji reč, treba imati na umu da se te moći hrane stalnom napetošću između dveju predstava: prve, koja ističe kao prednost homogenost i jedinstvo, po ugledu na najzad ostvareno evropsko zajedništvo; i druge, nedvosmisleno fokusirane na pripadnost raznorodnim, pa i heterogenim kulturnim obrascima.

POPUT OSTALIH TRANSNACIONALNIH organizacija, i evropske su institucije politički prostori gde se oslikavaju krupni svetski tokovi kao što je veće otvaranje prema tržištu, uz mogućnost iznalaženja onih regulacionih mehanizama kadrih da ovakav razvoj stvari, koji se smatra neizbežnim, učine prihvatljivim. A u tom traganju za kompromisom oko zajedničkih ciljeva, posebno se značajnim pokazuje pitanje semantike, izbora reči i pojmova. Kako se složiti oko zajedničkih kategorija koje bi omogućile usaglašeno razmišljanje i delanje? To je problem ko-

ji muči upravljačke instance nastale u globalizaciji.

Na evropskom nivou, kada se svi okupe oko stola - na primer, prilikom evropskog ministarskog saveta - potrebno je koristiti ako ne isti jezik, onda bar termine čija je prevodivost zajemčena. Istosmerni ekonomski razvoj jednog broja zemalja pratila je napreda učestalost upotrebe izvesnog rečnika, koji se brzo nametnuo kao uticajan. Tako se mnogo koriste reči flexibility ili employability. One su lako prevodive na francuski, ali su, tome uprkos, u Francuskoj naišle na veliki otpor: prilikom vanrednog evropskog saveta o zaposlenosti novembra 1997. godine, Francuzi su sistematično prevodili termin flexibility rečju "gipkost" (souplesse), iako bi se "fleksibilnost" (flexibilite) u jezičkom smislu činila adekvatnijom. Evo zašto: u francuskom kontekstu, pojam fleksibilnosti nosi jak negativan naboj jer asociira na mogućnost da vlasnici preduzeća po svome nahođenju raspolažu i upravljaju zaposlenima. U doba masovne nezaposlenosti, da su francuski pregovarači prihvatili termin "fleksibilnost", to bi se shvatilo kao provokacija upućena sindikatima. Na sličan način, severnoevropske zemlje koristile su termin employability (mogućnost upošljavanja), koji označava sposobnost izlaženja na tržište rada uz posedovanje tražene stručnosti; i ova se reč lako može prevesti na francuski, ali je i tu sporna prihvatljivost prevodnog ekvivalenta. Naime, na francuskom tržištu rada "uposlivost" (employabilite) značenjski upućuje na rastuću neizvesnost i privremenost zaposlenja, uz jasnu odgovornost zaposlenih za takvo stanje stvari.

Dok Francuzi nisu bili spremni da prihvate pomenute jezičke inovacije, Britanci su se mrštili na zagriženo francusko nastojanje na upotrebi reči "isključenost"

(exclusion). Ni ovde ne bi bilo teško naći engleski jezički ekvivalent. Međutim, prihvatanje tog terminološkog ekvivalenta značilo bi priznanje da datom pojmu odgovara i određena socijalna stvarnost s druge strane Lamanša - s čim britanska vlada nije htela lako da se složi.

Ova borba u rukavicama oko prevoda izvesnih reči neprekidno se vodi u areni evropskih institucija. Upotreba mnogih reči ima, kao ulog, mogućnost stvaranja zajedničke politike; s druge strane, međutim, postoje velike razlike u istorijama i sociopolitičkim konfiguracijama pojedinih zemalja. Prihvatanje neke "strane" reči odmah ima snažne posledice. Ono je znak stupanja na zajedničko semantičko polje, uz opasnost od gubitka celog jednog dela vlastite političke kulture. U kontekstu izgradnje evropskog zajedništva, jezik ima izuzetnu moć da stalno predupređuje pojedinačne nacionalne interese. Kao što pokazuju navedeni primeri, izbor izvesnih reči i postignuta ili nepostignuta saglasnost oko njihove upotrebe, uz sve pokrenute rasprave oko toga, primorava nacionalne aktere da prihvate političku i pojmovnu dinamiku koju ponekad brižljivo izbegavaju. Danas je nemoguće zaobići raspravu o fleksibilnosti, čak i u okviru sindikalnih organizacija koje se najžilavije suprotstavljaju neoliberalizmu. U institucijama, ali i van njih, vodi se diskusija koju raspiruju ne samo reči nego pojmovi koji iza njih stoje i koji stupaju u optičaj. U toj neprekidnoj borbi na semantičkoj ravni, reči mogu postati veoma ubojito oružje u odbrani nekih interesa.

Među rečima koje služe kao brana u mukotrpnom procesu usklađivanja evropskih kulturnih politika, nalazi se izraz "javne službe". U oblasti javnih službi, zemlje kao što su Francuska i Velika Britanija imaju veoma različita shvatanja.

Na evropskom nivou, kada se svi okupe oko stola - na primer, prilikom evropskog ministarskog saveta - potrebno je koristiti ako ne isti jezik, onda bar termine čija je prevodivost zajemčena

Britanci koriste pojam public utility da označe aktivnost pružanja najvažnijih komunalnih usluga koje se smatraju nekom vrstom robe, doduše malo različite od ostalih, ali takođe podložne procesu ukidanja državne regulative, za šta se zalažu liberalni ekonomisti. Tome nasuprot, u Francuskoj pojam "javnih službi" naglasak pome-ra na specifičnost ovih usluga; njima je cilj zadovoljenje opšteg interesa građana. Ispod predstave o javnim službama kod Francuza se nazire ideja zajedničke volje oličene u državi, kao jedinom zakoni-tom davaocu ovih usluga svim građanima bez razlike.

DA LI JE MOGUĆE usaglasiti mehanizme koji su se do sada odvijali prema vlastitoj logici i efikasnosti? Evropska unija je nastojala da prilagodi ovu privrednu oblast tržišnim načelima, naročito posle potpisivanja Jedinstvenog dokumenta. Primena načela slobodne konkurencije nije dugo mogla ostati kompatibilna s postojanjem državnog monopola nad celim privrednim granama u pojedinim zemljama. Član 90. Rimskog sporazuma koji se odnosi na javne službe odraz je upravo ovoga: u njemu stoji, s jedne strane, da se pravila konkurencije primenjuju u oblasti javnih usluga kao i u ostalim oblastima; s druge strane, međutim, predviđene su granice takve primene s obzirom na "posebnu misiju" dodeljenu javnim preduzećima; najzad, Komisija ima diskreciono pravo da primenjuje odredbe ovoga člana, a da

O autoru

Mark Abeles je francuski etnolog i politički antropolog. Mentor u radu na doktorskoj tezi bio mu je Klod Levi-Stros. Od 1979. do 1995. godine radio je kao rukovodilac istraživanja u Laboratoriji socijalne antropologije u Parizu, a 1995. godine u tom gradu osnovao je Laboratoriju za antropologiju društvenih ustanova i organizacija (LAIOS) i bio njen direktor do 2010. godine. Danas je Abeles direktor Francusko-argentinskog centra u Buenos Airesu. Neke od njegovih novijih knjiga: *Etnolog u Narodnoj skupštini* (*Un ethnologue a l'Assemblée*, 2000), *Novi bogataši. Etnolog u Silikonskoj dolini* (*Les Nouveaux Riches: un ethnologue dans la Silicon Valley*, 2002), *Politika preživljavanja* (*Politique de la survie*, 2006), *Peking 798* (*Pekin 798*, 2011). Pre ove knjige, u Biblioteci XX vek 2001. godine objavljena je Abelesova *Antropologija države* (*Anthropologie de l'Etat*, 1990).

joj nije pritom potrebna odluka Saveta. Član 90. je oličenje postizanja tipičnog kompromisa; u njemu je ključni pojam izraz "službe od opšteg ekonomskog značaja". Razume se da je to hibridni pojam, jer povezuje jasnu težnju ka ukidanju regulative sa filozofijom koja prednost daje socijalnog koheziji, konotiranoj pojmom "opšti značaj".

Evropsko pravo razvilo je, dakle, dvosmisleno tumačenje pojma "službi od opšteg ekonomskog značaja". U razdoblju od 1988. do 1993. donete su odluke i direktive kojima je cilj bilo neizbežno liberalizovanje, sa precizno utvrđenim kalendarom; na osnovu toga, došlo je do otvaranja prema tržištu u glavnim sektorima (pošti, telekomunikacijama, transportu, energiji). Međutim, istovremeno će pozivanje na opšti interes tražiti da se u obzir uzme poseban karakter javnih usluga. U tom pogledu, značajne su dve odluke Evropskog suda pravde: presudom "Korbo" (od 19. maja 1993.) za spor oko poštanske službe prihvaćeno je da se konkurencija ograniči, jer je nužno obezbediti "službu od opšteg interesa"; presudom "Opština d' Almelo" (od 27. aprila 1994.) u sporu oko distribucije električne energije, istaknuta je važnost usluga od opšteg interesa i obaveza koje iz toga proističu - a to su ravno-pravno i stalno snabdevanje električnom energijom.

U istom duhu, Zelena knjiga o telekomunikacijama iz 1987. uvela je pojam "opštih službi", preuzet iz američkog zakonodavstva. Opšte službe opisuju se kao "osnovne usluge koje se na teritoriji Evrop-

ske zajednice nude svima, uz standardni kvalitet i po pristupačnim cenama". Od toga časa, Evropska zajednica naizmenično upotrebljava pojmove "opštih službi" i "službi od opšteg ekonomskog značaja". Rezolucija Evropskog saveta iz decembra 1993. o telekomunikacijama koristi termin "opšte službe". U svojim predlozima direktiva koje se odnose na energiju, Evropska komisija ističe obaveze vezane za "javnu službu"; novembra 1994., na sednici povodom istoga pitanja, Savet se poziva na "opšti ekonomski značaj".

Prema tome, vidimo da u evropskim okvirima, počev od osamdesetih godina, prevladaju kategorije "opštih" i "službi od opšteg ekonomskog značaja". Ova dva pojma imaju različito značenje: opšte službe su usluge neophodne da se obezbedi kohezija zajednice; službe od opšteg ekonomskog interesa nemaju isto obeležje neophodnosti kao opšte službe. Ove potonje podrazumevaju brigu o zajedničkom interesu korisnika u oblastima koje bi mogle biti prepuštene čisto tržišnoj logici. Takvo shvatanje srodno je i blisko, pre svega, francuskoj tradiciji javnih službi. Međutim, ovde nam nije namera da prednost damo takvoj tradiciji: čak i ako se složimo s time da javna služba ustupa mesto načelu slobodne konkurencije, to se odsad događa samo u tačno utvrđenim granicama, pozitivno konotiranim zbog pozivanja na pojam "opštih službi".

Danas uočljive promene u govoru o javnim službama pokazuju, pre svega, izvanredan otpor nekih reči

iza kojih stoji manje-više koherentni skup predstava. U slučaju javnih službi, videli smo kako se ta koherentnost krnji. Došlo je, naime, do neke vrste preoblikovanja semantičkog polja onda kada je ubačen u igru izraz "opšte službe", jer se on pokazao kao dobar vektor za širenje neoliberalnih shvatanja; u uhu korisnika, "opšte službe" i "javne službe" zvuče skoro isto. I u tom pogledu, sve se svodi na njihovu prihvatljivost, pa se lako može zamisliti kompromisno rešenje da, u zameni za očuvanje termina "služba" i priznavanje minimuma usluga koje zajednica nudi svakom pojedincu, nestanu zauvek kategorija "javni" i s njom povezan pojam kolektiva na koji se taj pridev odnosi.

Bilo da su posredni reči koje uvode neki pojam, pružaju otpor ili šire zablude, kruženje smisla sastavni je deo života institucija. "Šta je uopšte institucija ako ne skup ustanovljenih postupaka ili ideja koje pojedinci imaju pred sobom i koji su im manje-više nametnuti?" napisao je Marcel Mos. Nadahnut ovom opaskom, filozof Vensan Dekomb beleži da institucije nipošto nisu samo organizacije, nego su "načini mišljenja koliko i postupanja". U njima se ravan idejnog i ravan materijalnog usko prepliću. Dodajmo da značenjsko "pomeranje" pojmova, do kojeg danas dolazi sa globalizacijom, zaslužuje posebnu analizu.

Dijalektika političke i kulturne sfere, u našem današnjem transnacionalnom svetu, zahteva nov analitički pristup; u njemu bi antropologija dobila istaknuto mesto, ali tako da pri tom ostanu aktuelni i valjani svi dosadašnji doprinosi političke nauke i sociologije društvenih organizacija. Procesi moći, koji prožimaju institucije unutar sve složenijih društvenih i kulturnih organizacija, postaće razumljiviji zahvaljujući metodi kadroja da opiše ukrštanje odnosa snaga i odnosa smisla, u univerzumu duboko zahvaćenom promenama. U tome je izazov kakav društvenim naukama upućuje savremeni svet u času svoga razvoja: prihvatanje tog izazova ne znači da osporavamo tradiciju, koja je doprinela našem boljem poznavanju najudaljenijih društava, već da širimo polje istraživanja u borbi sa problemima savremenika.

IZRANJANJE GLOBALNE POLITIČKE SFERE; OD SAŽIVLJAVANJA DO PREŽIVLJAVANJA: Zbog svega prethodno rečenog, preko je potrebno razviti etnografiju usredsređenu na istraži-

vanje novih mesta transnacionalne moći i kontramoci; uz to, treba odrediti uticaj promene reda veličine na rad ustanova i na njihovu proizvodnju. Taj pravac istraživanja bio bi deo šireg promišljanja složenog problema kakav predstavlja izmeštanje političke sfere na nove instance.

Naime, proučavanje ustanova i aktera stvorilo je tek nepotpunu sliku o dubinskim pomeranjima kakva se već petnaestak godina odvijaju. Na ograničenja tog pristupa ukazuje pokrenuta rasprava, prvenstveno okrenuta pitanju da li globalizacija ugrožava ili ne državne suverenitete. U tim razmatranjima učesnici se isključivo pozivaju na odnose snaga, čime rizikuju da izgube iz vida suštinu - a to su stvarne promene kakve je donela ta odsad nezaobilazna dinamika, zahvativši i građane i one koje njima upravljaju. Otuda nije umesno završiti razmišljanje u uske okvire isključivo jednog pitanja: poređenja moći države i moći čiji su nosilac postale međunarodne strukture.

Jer, koliko god rešavanje ovog pitanja bilo opravdano, ono skreće pažnju sa jedne dublje pojave. Naime, preustrojanje moći i jačanje transnacionalne ravni u planetarnim razmerama predstavljaju tek vrh ledenog brega. U ispodpovršinskom sloju nalazi se smisao koji se danas vezuje za političku delatnost. Ukratko, sama predstava o sferi politike je ta koja se, u ovom času, korenito preobražava. Pomeranja do kojih je došlo ne svode se na izranjanje jednog novog okruženja, gde bi davno ustanovljeni oblici moći bili zamenjeni drugima, podesnijim za nove razmere koje je globalizacija donela - kao da su u domaćinstvu izmešteni plakari radi što boljeg čišćenja. Drugim rečima, ispod izglancane spoljašnjosti, sadržina ormara bi ostala ista.

Ovde je obrnut slučaj: novo je ono što se nalazi u unutrašnjosti plakara. Štaviše, baš zbog toga što nova sadržina nije mogla da stane u stari nameštaj, trebalo ga je zameniti. Razume se, ova metafora nam je potrebna da bismo ilustrovali sledeću tezu: izmeštanje političke instance bilo je uslovljeno sveobuhvatnim redefinisanjem smisla i ciljeva političke delatnosti. Takvo redefinisanje ne zahvata samo kognitivnu dimenziju; ono se konkretizuje u obrascima delanja, u organizacionim i institucionalnim konstruktima, koliko i u postavljanju pitanja koja će polarizovati javnu raspra-

vu ili u konstruisanju vrste mesta gde se ta rasprava proizvodi. Teza koju iznosim bremenita je značenjima: naime, ona podrazumeva da je pojavljivanje novog transnacionalnog okruženja posledica, a ne uzrok dubinskog preobražaja našeg odnosa prema politici. To pak znači da, u istraživanjima, institucionalni okvir mora ustupiti mesto proučavanjima čiji će predmet biti naše predstave o politici. Jer, ponovimo još jednom: upravo je na tom polju došlo do izmeštanja čije smo najvidljivije učinke mogli da primetimo.

Da bismo uspešno izveli naše istraživanje, bolje je zauzeti malu rezervu prema sveprisutnim pojmovima suvereniteta i države. Pozovimo se ovde na iskustvo antropologa: oni su lepo pokazali da apsorbovanje političke delatnosti od strane države, to jest činjenica da je država postala mesto upražnjavanja politike, nije drugo do proizvod jednog istorijskog procesa, svojstvo određenog prolaznog razdoblja. Dakle, antropolozi su jasno istakli da je država samo jedan među mogućim načinima upravljanja. S obzi-

U kontekstu izgradnje evropskog zajedništva, jezik ima izuzetnu moć da stalno predupreduje pojedinačne nacionalne interese

Došlo je, naime, do neke vrste preoblikovanja semantičkog polja onda kada je ubačen u igru izraz “opšte službe”, jer se on pokazao kao dobar vektor za širenje neoliberalnih shvatanja; u uhu korisnika, “opšte službe” i “javne službe” zvuče skoro isto

rom na to, ishitreno izjednačavanje modernog doba i prvenstva države nosi opasnost da nam ostane nerazumljiv razvojni proces koji je doveo do pomeranja političke instance.

Krećemo li se u pravcu zasnivanja instance vlasti koja upravlja svetom na planetarnom nivou, jer je na toj ravni priznata kao legitimna i zadužena da primenjuje svima zajednička pravila? Analitičari ističu značaj koji su nedavno poprimila nadnacionalna tela; oni naglašavaju i pojavu mreže “nevladinih” organizacija čiji je status ponekad nedovoljno jasan, ali koje su uspеле da se nametnu i izbiju u prvi plan tamo gde je, ranije, jedinu reč imala državna diplomatija.

Od prvorazrednog značaja upravo je to izmeštanje političke delatnosti koje se može i ne mora odraziti u institucionalnom preustrojanju, ali se nipošto na njega ne svodi. Kao što smo ranije videli, važno je da uočimo u čemu se tačno sastoji to pomeranje političke instance, a da pritom ne upadnemo u moralizujući ili psihologizujući ton rasprave o gubitku iluzija u politici.

POLITIČKA ANTROPOLOGIJA doprinela je oduzimanju “postvarenog” karaktera političke ravni, time što je pokazala do koje je mere usredsređenost na državnu formu na kraju sakrila postojeću raznolikost oblika vlasti. Po tome se, u nekim svojim vidovima, politička antropologija približila pristupu koji je imao Mišel Fuko u nastojanju da istakne koliko je nužno postaviti pitanje kako se vlast vrši. Među pravicima u istraživanju koje je autor *Volje za znanjem* otvorio, postoji i jedan koji ne smemo zanemariti. Naime, radovi o biovlasti mogu se tumačiti kao neka vrsta genealogije savremene države blagostanja, čiju je specifičnu racionalnost Fuko pokušao da iznese na videlo. U svom daljem istraživanju, on izbliza prati kako se odvijalo “tanano podešavanje političke vlasti nad civilnim subjektima i pastoralne vlasti nad živim jedinkama”

Posredi su dve tradicije i, još dalje od toga, dva niza predstava bez mogućnosti preklapanja. S jedne strane, imamo shvatanje vlasti gde se odnos onih koji upravljaju prema onima kojima se upravlja promišlja u vidu metafore o pastiru predvodniku stada. Ta pastoralna tema prevladuje u drevnim istočnjačkim društvima. Druga tradicija, koju opisuje Platon u

Politici, veštinu upravljanja vidi kao sposobnost da se ostvari jedinstvo grada-države, da se “satka najveličanstvenije od svih tkanja”. Za državu blagostanja moglo bi se reći da je predstavljala osobeni istorijski trenutak utoliko što je uspela da poveže u jedinstvenu celinu obe te predstave: državu kao “centralizovanu i centralizujuću vlast” okrenutu ka građaninu, sa pastoralnim načinom upravljanja shvaćenim kao “individualizujuća moć” koja se obraća jedinkama.

Postavlja se, međutim, pitanje da li je to izjednačavanje pastoralne vlasti i centralizujuće države danas nestalo. Kao da je došlo do razdvajanja naše predstave i našeg doživljaja politike na ono što je svojstveno pojedincu-građaninu i na ono što je svojstveno biopolitičkom subjektu. To razilaženje između staništa biopolitičkog subjekta i staništa pojedinca-građanina treba razmatrati u njegovoj osobenoj dinamici. I upravo je o pravom raskolu reč, budući da je ojačala predstava koja u središte političke delatnosti stavlja zaokupljenost življenjem i preživljavanjem, dok je problematika grada-države i odnosa između jedinke i suvereniteta odbačena u drugi plan. Pomeranje suštinskih tema može se očitovati i drukčije - u vidu prostog pitanja koje svako sebi postavlja a koje glasi: kako će sutra izgledati naš svet? Zaokupljenost ovim pitanjem ne samo što oblikuje naš odnos prema politici, već i presudno određuje moguću ulogu političkog dejstva i nove instance podesne za njegovo vršenje.

Globalizacija je neodvojiva od izvesnog broja pojava koje zaslužuju da ih proučimo iz ovog ugla i koje navode na razmišljanje o onome iz čega se sastoji svačija politička svakodnevnica. Bergson je govorio o neposrednim činjenicama svesti. Njegov izraz mogli bismo prilagoditi našim potrebama i reći da razmatramo “neposredne činjenice politike”, to jest teme danas neodvojive od našeg bitisanja u društvu. Svima njima zajedničko je to što nas izbacuju izvan strogo ograničenog sveta nacionalne zajednice čija istorija i relativna homogenost unutar granica predstavljaju jemstvo za dugotrajni mirni opstanak. Međutim, nedavno kao da je došlo do poremećaja koji svako na svoj način nastoji da shvati, pripisujući novonastalu situaciju bilo nekom događaju (11. septembar), bilo nekom uzročno-posledičnom nizu nad

kojim nemamo kontrolu (klimatsko zagrevanje).

Uočavanje takve nemoći postalo je osnova na kojoj dolazi do političkog dejstva. Sve se odigrava kao da sposobnost pokretanja građanskih inicijativa podrazumeva manje-više izričito reafirmisanje tog zaključka o nemoći, povezanoj sa svešću o potrebi korenitog preispitivanja naših pripadnosti. Ovaj stav ima protivtezu u našem usmerenju ka maglovitom kolektivnom interesu koji se manje tiče saživljavanja (dozvoličete mi taj neologizam), a više preživljavanja. Namerno uvodim ta dva pojma - saživljavanje i preživljavanje - skovana s ciljem da se, sa stanovišta političke antropologije, pojašni ključni aspekt globalizacije.

Svet saživljavanja vezan je, naime, za izvesnu političku tradiciju negovanu u okviru nacionalne države i prvenstveno usmerenu na istovremeno usklađivanje bića koja se kreću u sigurnom i umirujućem prostoru grada-države ili koja, barem, svojim postupcima rukovode tako da vode računa o tom okruženju, čak i kada su razdirana stalnim sukobima. Saživljavanje ne uključuje zamisao o svetu bez ratova; ono je dalo građu za veoma raznolike političke teorije: neke su naglašavale ulogu nasilja i odnosa dominacije kao regulatora zajedničkog bitisanja, dok su druge temeljile političko jedinstvo na određivanju zajedničkog neprijatelja.

Razume se, postoji i miroljubivije viđenje saživljavanja - ono koje je razvio Habermas u svojoj teoriji o komunikacionom dejstvu gde se prvorazredna uloga pripisuje argumentativnim postupcima koji su, po ovom filozofu, glavna sredstva u rešavanju sukoba. Međutim, možemo se složiti i sa gledištem kakvo je imao Hobs, za koga političko društvo neposredno proističe iz destruktivnog nagona svojstvenog svakom ljudskom biću, što ga navodi da se ponaša poput vuka spram svojih bližnjih. Ono što nas ovde zanima je činjenica da politički teoretičari imaju u vidu određeno stanje sveta koje pretpostavlja stvarno ili potencijalno postojanje stabilnih zajednica. Oni nam dopuštaju da pretpostavimo kako je osnovni cilj jedinki očuvanje onog tipa zajednice čiji bi najsavršeniji integrativni oblik bio oličen u nacionalnoj državi. Ovo zapravo znači da je reč o političkom dejstvu kojem dovoljni razlog, kako bi rekao Lajbnic, nije ništa drugo do ostvarenje stabilnog kolektiva.

(Kraj u sledećem broju)

